

Literatura

povinná:

Jiráček, Jan – Nekvapil, Jiří – Šoltys, Otakar a hosté (1996):

Jazyk ve společenském kontextu. Základy jazykovědy pro studenty sociálních věd. Praha.

Černý, Jiří (1998): *Úvod do studia jazyka.* Olomouc.

Skalička, Vladimír (1963): *Úvod do jazykovědy.* Praha.

doporučená:

Čermák, František (2011): *Jazyk a jazykověda. Přehled a slovníky.* Praha.

Erhart, Adolf (2001): *Úvod do jazykovědy.* Brno.

Lotko, Edvard (1999): *Slovník lingvistických termínů pro filology.* Olomouc.

Věda

- systematický způsob poznávání skutečnosti
- má svůj předmět zkoumání a svou metodu

skutečnost/předmět zkoumání:

- jevy + vztahy mezi nimi
- konkrétní nebo abstraktní

systematický způsob poznávání / metoda:

- cesta k věci, ř. $\mu\acute{\epsilon}\theta\omicron\delta\omicron\varsigma$ = cesta, sledování
- pozorování, experiment, reprezentativnost

Dělení věd?

1) formální („teoretické“, abstraktní) vědy
– matematika (algebra, geometrie), logika

2) reálné („empirické“, konkrétní) vědy

a) přírodní vědy: co je kolem člověka
– astronomie, fyzika, chemie, ...

b) společenské a humanitní vědy: co je v člověku nebo co vytvořil člověk
– ekonomie, psychologie, religionistika, sociologie, ...
– historie, archeologie, právní věda, muzikologie, politologie, lingvistika, ...

technické vědy?

filosofie?

Jazykověda – vztah k jiným vědám

literární věda
filologie

filozofie
logika

matematika
fyzika

sociologie
psychologie

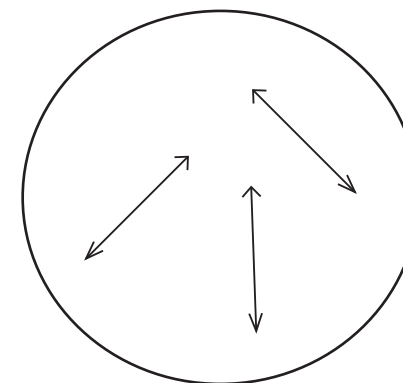
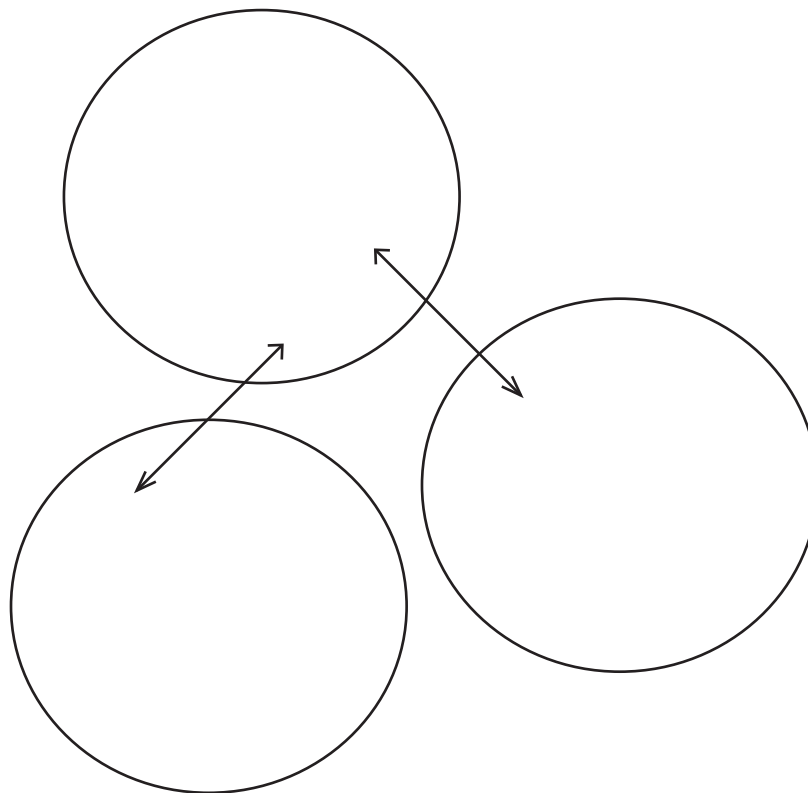
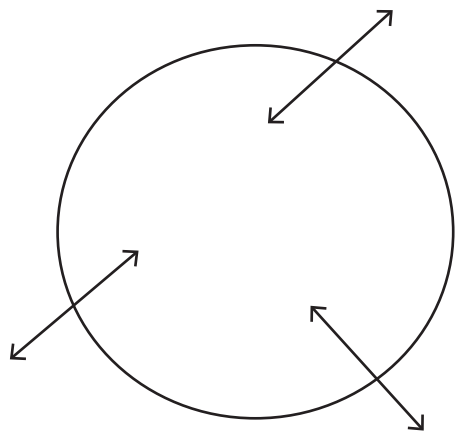
historie
archeologie

Tři problémy/oblasti výzkumu jazyka (Skalička)

(1) vztah k nejazyku

(2) vztah k jiným jazykům

(3) vztah k jeho
součástí

sociolingvistika
psycholingvistika

srovnávací lingvistika
kontaktní lingvistika

popis jazyka
jako systému

Předmět jazykovědy

jazyk:

- nástroj komunikace, prostředek, kterým se lidé dorozumívají
- systém, struktura

Lidská řeč

– řeč jako dění	parole / mluva	text (konkrétní)	použití/realizace
– řeč jako systém	langue / jazyk	kód (abstraktní)	schopnost/potence

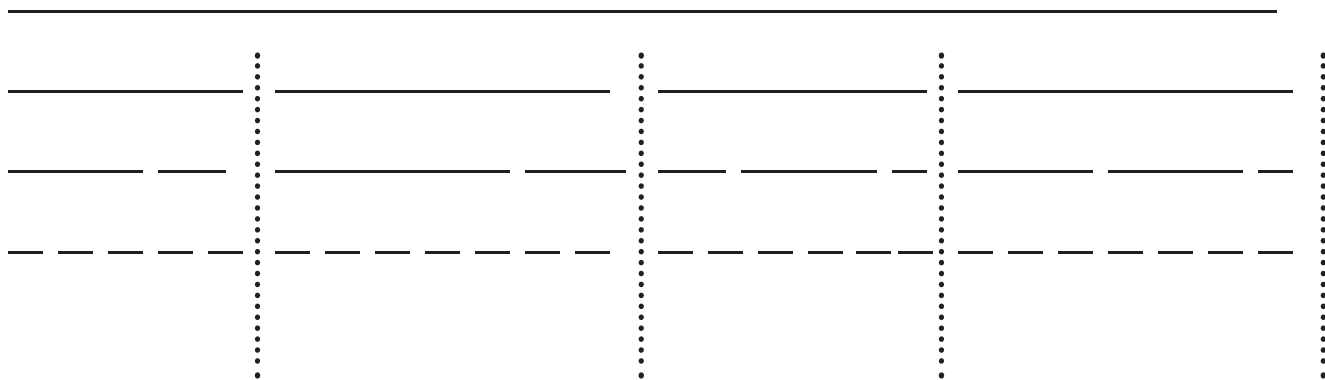
Jednotky jazyka a vztahy mezi nimi

– dva základní typy vztahu:

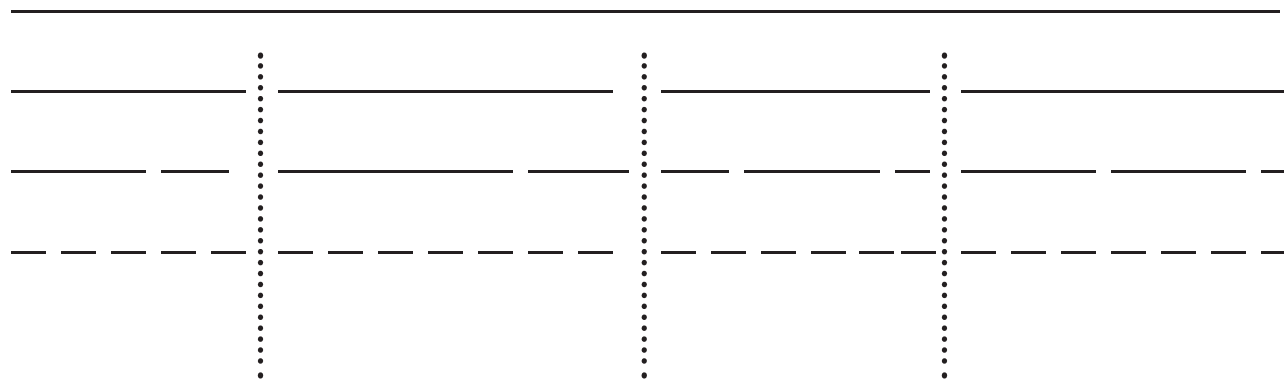
vztah syntagmatický:	„jak – tak“	horizontální	↔	<i>Táta spí.</i> (<i>Táňa</i>) (<i>Karel</i>)
vztah paradigmatický:	„bud’ – anebo“	vertikální	↕	

(spal)
(sní)

Jazykové roviny

Jazykové roviny

„hláskosloví“

Zvuková stránka jazyka – „hláskosloví“

– dvě disciplíny:

fonetika

zkoumá zvuky z hlediska parole (konkrétního realizovaného projevu),
zkoumá *formu* = *fyzikální vlastnosti* zvuků (artikulační, akustické, auditivní),
které byly realizovány

fonologie

zkoumá zvuky z hlediska jejich *funkce* v langue (v abstraktním inventáři,
ze kterého se vybírá), tj. jakým způsobem slouží k vytváření vyšších jednotek

Zvuková stránka jazyka – „hláskosloví“

– dvě disciplíny:

fonetika

zkoumá zvuky z hlediska parole (konkrétního realizovaného projevu),
zkoumá *formu* = *fyzikální vlastnosti* zvuků (artikulační, akustické, auditivní),
které byly realizovány

fonologie

zkoumá zvuky z hlediska jejich *funkce* v langue (v abstraktním inventáři,
ze kterého se vybírá), tj. jakým způsobem slouží k vytváření vyšších jednotek

jednotky:

fonetika: **hláska** č. *vata* [t]

fonologie: **foném** č. *vata* /t/

(č. *vada*)

(č. *vana*)

Zvuková stránka jazyka – „hláskosloví“

– jak poznat, co je foném: metoda minimálních párů
vede-li změna jednoho prvku v řetězci ke změně významu,
je tento prvek fonémem:

vata : vada

prát : brát

vál : val

sýr : sir

Zvuková stránka jazyka – „hláskosloví“

– jak poznat, co je foném: metoda minimálních párů:
vede-li změna jednoho prvku v řetězci ke změně významu,
je tento prvek fonémem

vata : vada

prát : brát

vál : val

sýr : sir

ang. sin : thin [θ] → s a θ jsou v ang. dva fonémy × č.

ang. win : wing [ŋ] → n a ŋ jsou v ang. dva fonémy × č. Hana : Haŋka
(komplementární distribuce)

Zvuková stránka jazyka – „hláskosloví“

Vztahy mezi fonémem a hláskou:

- hláska je konkrétní realizací fonému
- jeden foném může být realizován více hláskami:

č. foném /n/ je realizován jako:

[ŋ] před [k], [g] [baŋka], [goŋg]
[n] v ostatních pozicích [nás], [seno], [sen]

č. foném /b/ je realizován jako

[p] před neznělou hláskou a před pauzou [doupku] [dup]
[b] v ostatních pozicích [dubu]

hláska = fon, alofon

Zvuková stránka jazyka – „hláskosloví“

Paradigmatické vztahy mezi fonémy v inventáři (systému, langue):

– opozice

– fonémy vytvářejí řady (korelace), lišící se konkrétními vlastnostmi:

č.

neznělé : znělé: /p/ : /b/, /f/ : /v/, /t/ : /d/, /tʰ/ : /dʰ/, /š/ : /ž/, /k/ : /g/ atd.

délka samohlásek: /a/ : /á/, /e/ : /é/, /i/ : /í/, /o/ : /ó/, /u/ : /ú/

indické j.

přídechové : nepřídechové: /p/ : /p^h/, /t/ : /t^h/, /d/ : /d^h/ atd.

– foném je složen z **distinktivních rysů** (DR):

délka, znělost, přídechovost, výška, ...

specifická kombinace DR vytváří konkrétní foném

DR ale nejsou jednotkami, nenásledují za sebou

Zvuková stránka jazyka – „hláskosloví“

→ základní dělení hlásek a fonémů:

samohlásky (vokály)

přední, střední, zadní; vysoké, střední, nízké; zavřené, otevřené; dlouhé, krátké

souhlásky (konsonanty):

podle místa artikulace: bilabiály, labiodentály, dentály, palatály, veláry, ...

podle způsobu artikulace: okluzivy, semiokluzivy, konstriktivy

– viz povinná literatura

Zvuková stránka jazyka – „hláskosloví“

Syntagmatické vztahy mezi fonémy (zkoumá **fonotaktika**):

zkoumá možnosti a omezení spojování fonémů

1) z čeho může být slabika, výstavba slabiky:

obecná struktura slabiky: **iniciála + jádro + kóda** (iniciála a kóda = svahy)

slabičné vzorce: (C = konsonant, V = vokál)

– pouze jádro: V

– iniciála + jádro: CV, CCV

– jádro + kóda: VC

– iniciála + jádro + kóda: CVC, CCVC, CVCC, CVCCC, CCCVC, CCCCVC

– **otevřená** slabika: končí na V × **zavřená** slabika: končí na C

2) které konkrétní fonémy můžou být vedle sebe a které ne,
za jakých podmínek – kombinovatelnost

Zvuková stránka jazyka – „hláskosloví“

Prozodické (suprasegmentální) jevy:

přízvuk: hlasové zesílení jedné slabiky ve slově na rozdíl od jiných slabik

– dynamický (síla) : melodický (tón)

– slovní:

pevný: č. první slabika, pol. předposlední slabika

pohyblivý: rus. *muka* „mouka“ : *muka* „trýzeň“

ruki „1.p. množ.č.“ : *ruki* „2.p. jedn.č.“

– větný (důraz): Petr miluje Marii.

Petr miluje Marii.

Petr miluje Marii.

intonace: snížení či zvýšení výšky tónu v průběhu slabiky

– stoupavá : klesavá : stoupavě klesavá

akut ´

gravis `

cirkumflex ^ ~

Písmo

hláskosloví

grafika/písmo

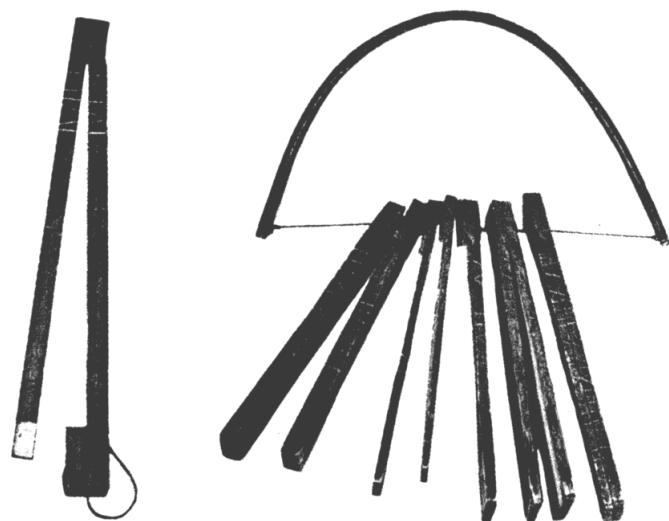
Předstupně písma?

mnemogramy – pomůcky k zapamatování

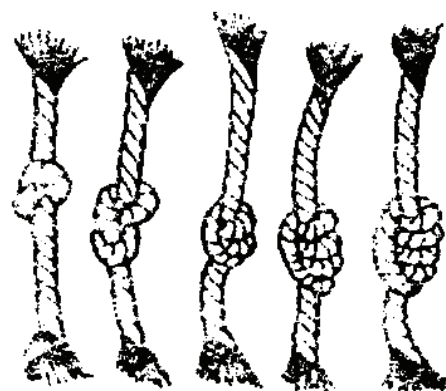
vlastnické značky

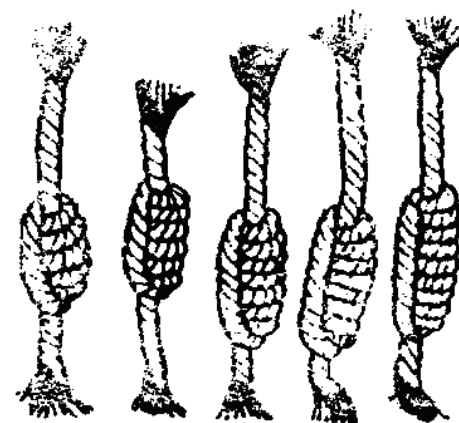
vrubované hůlky

uzlové značky (kipu)

1 1 2 3 4

5 6 7 8 9

Předstupně písma?

mnemogramy

calculi

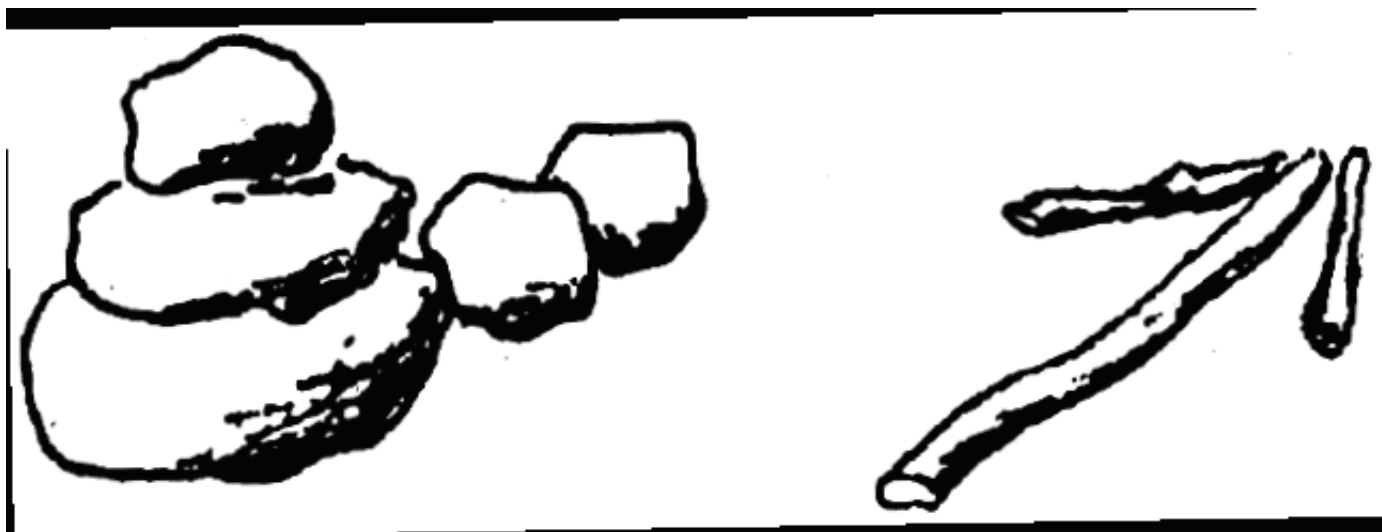
domovní znamení

wampum

Předstupně písma?

petrogramy

Předstupně písma

„staroevropské písmo“

- 7.–4. tis. př. Kr.
- archeologická kultura Vinča, Balkán
- kultovní znaky? početní symboly?
písmo?

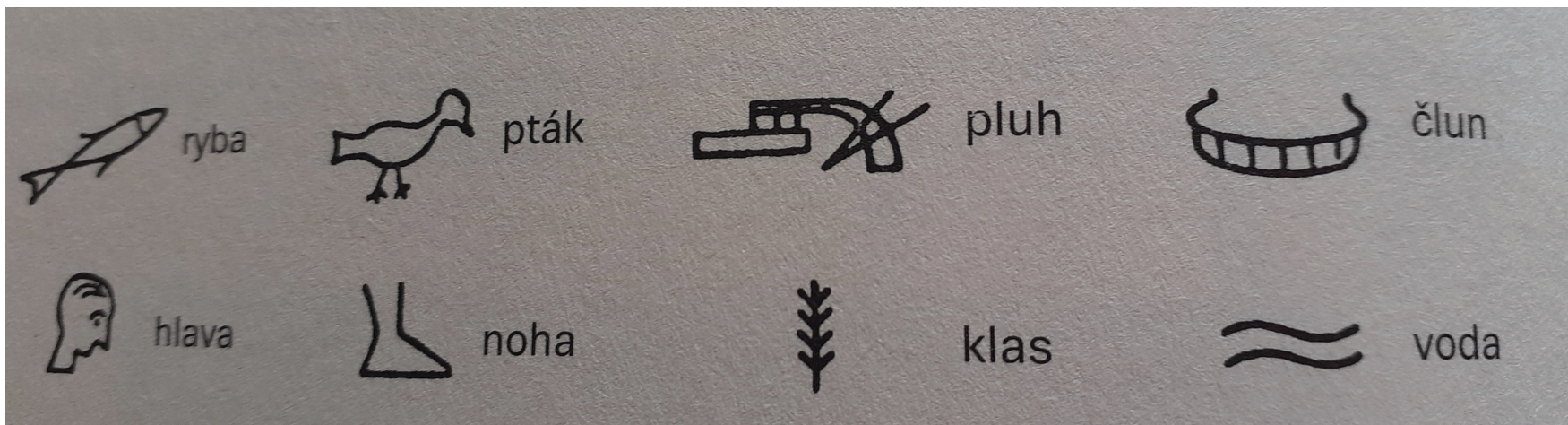
Předstupně písma

jeskynní malby, Altamira (Španělsko), Lascaux (Francie), stáří až 50 tis. let

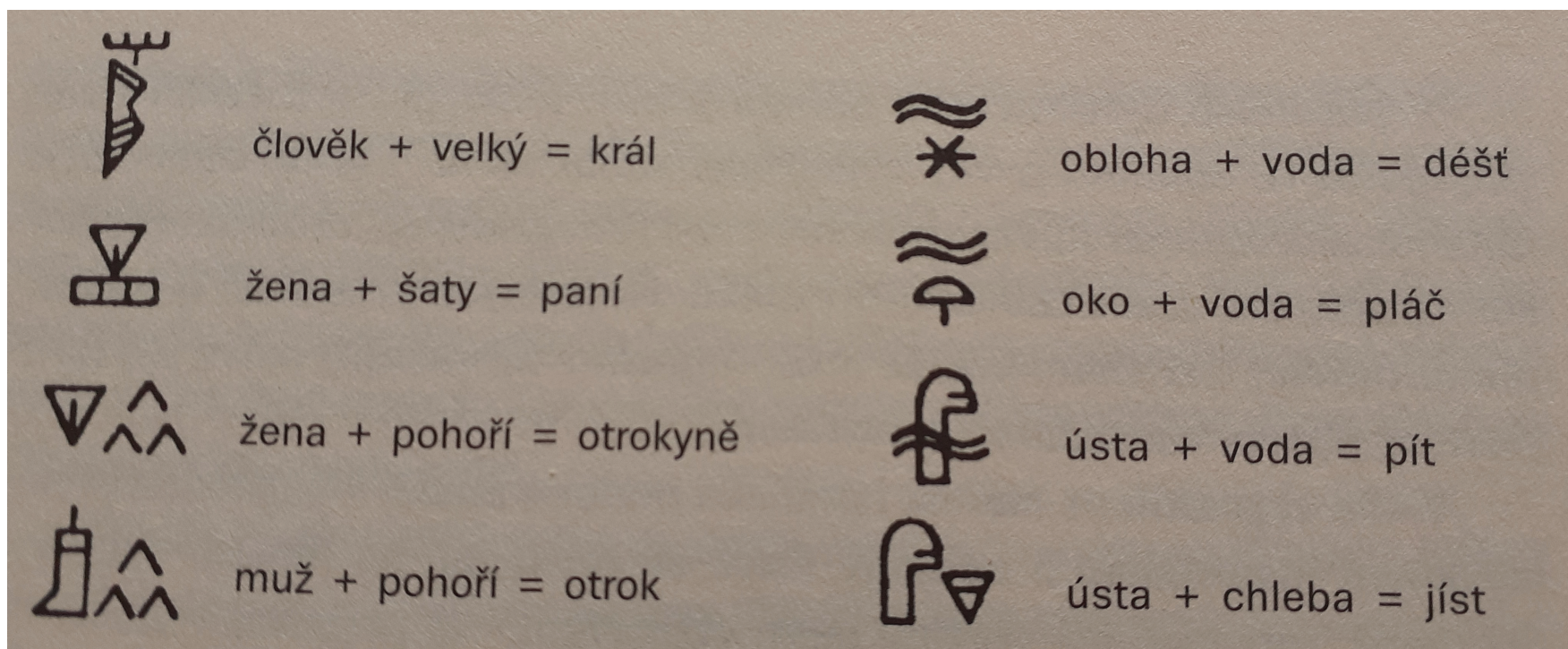
Písmo obrázkové

piktogram – podobný realitě, nezávislý na konkrétním jazyku

Písmo obrázkové

ideogram – schematičtější, abstraktnější, nezávislý na konkrétním jazyku
přenášení významu, vyjadřuje myšlenku/ideu

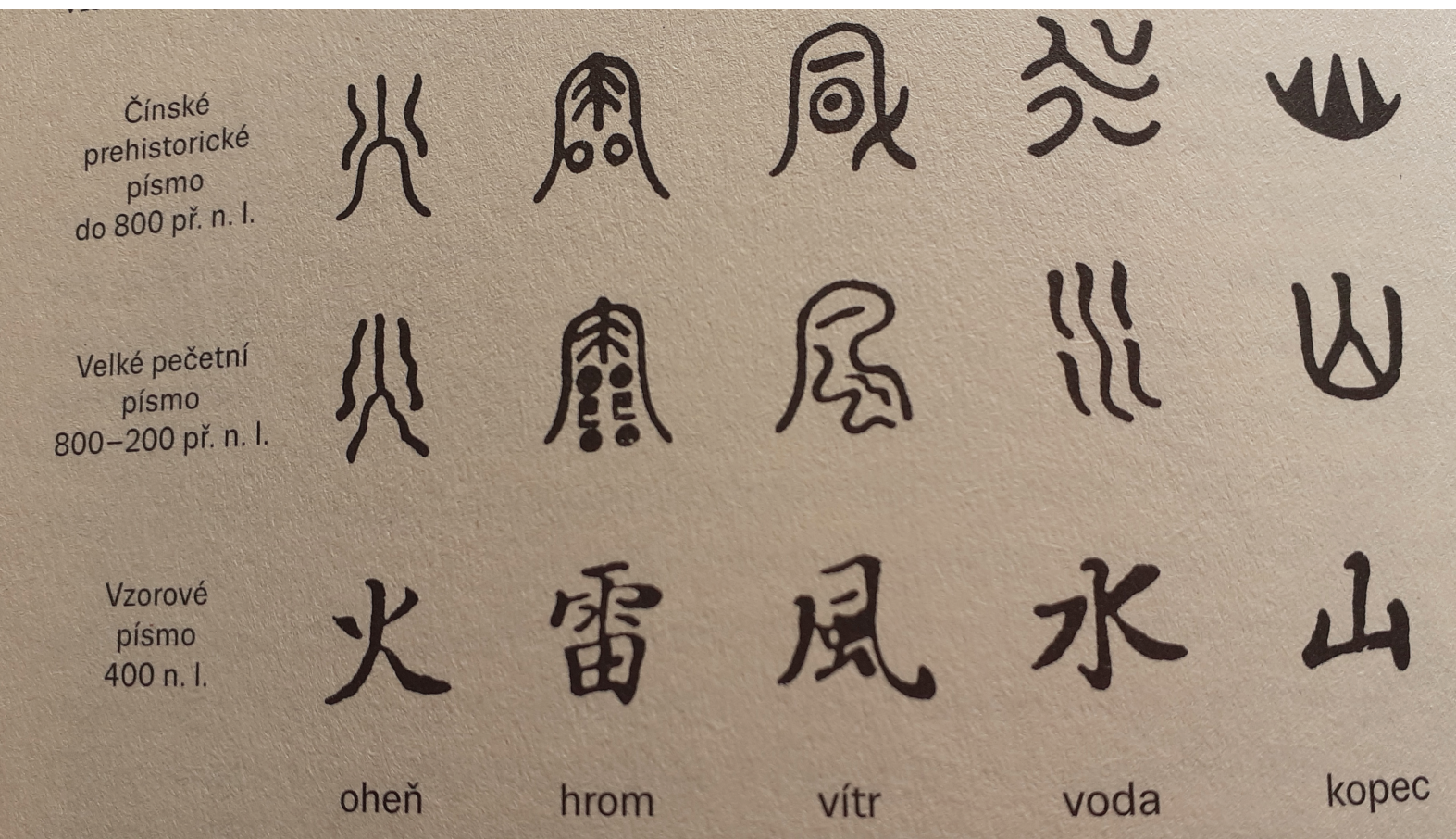

Písmo logografické

logogram – vyjadřuje slovo nebo jeho část nesoucí určitý význam

– například číslice 1, 2, 3 atd., %, §, @

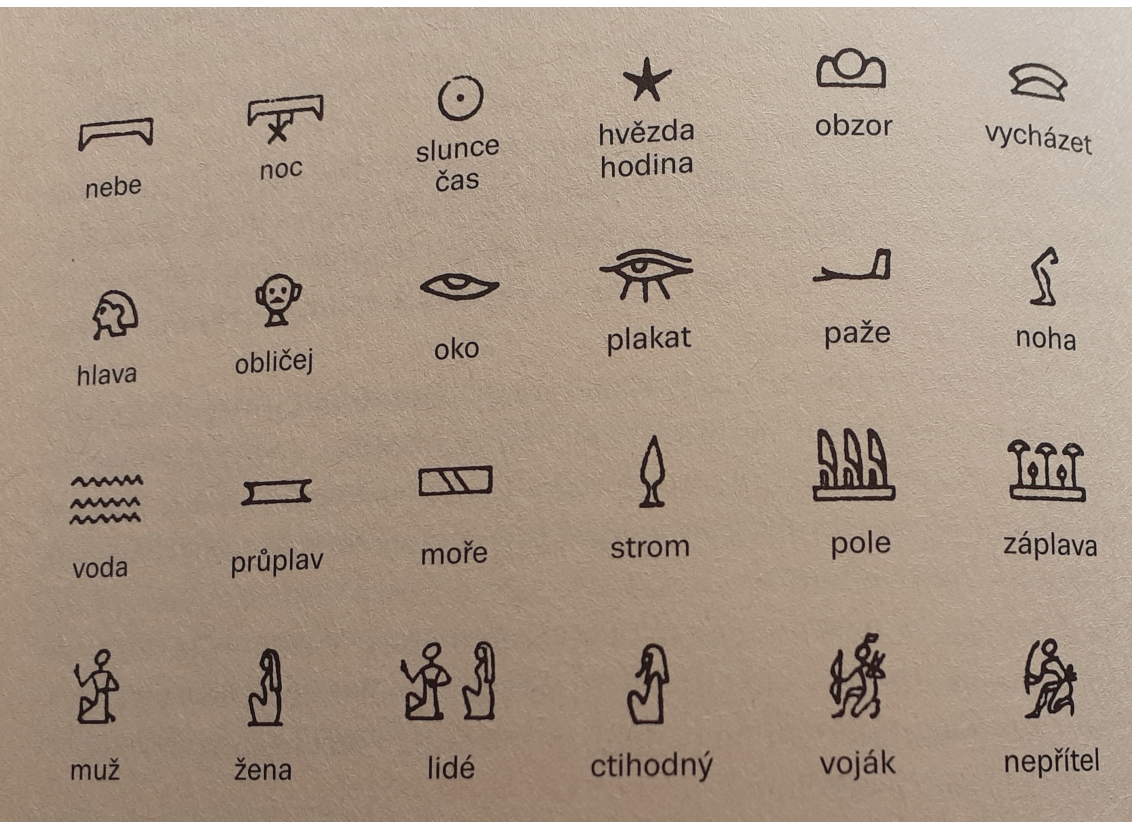
– čínské znaky

Písmo logografické

logogram – vyjadřuje slovo nebo jeho část nesoucí určitý význam

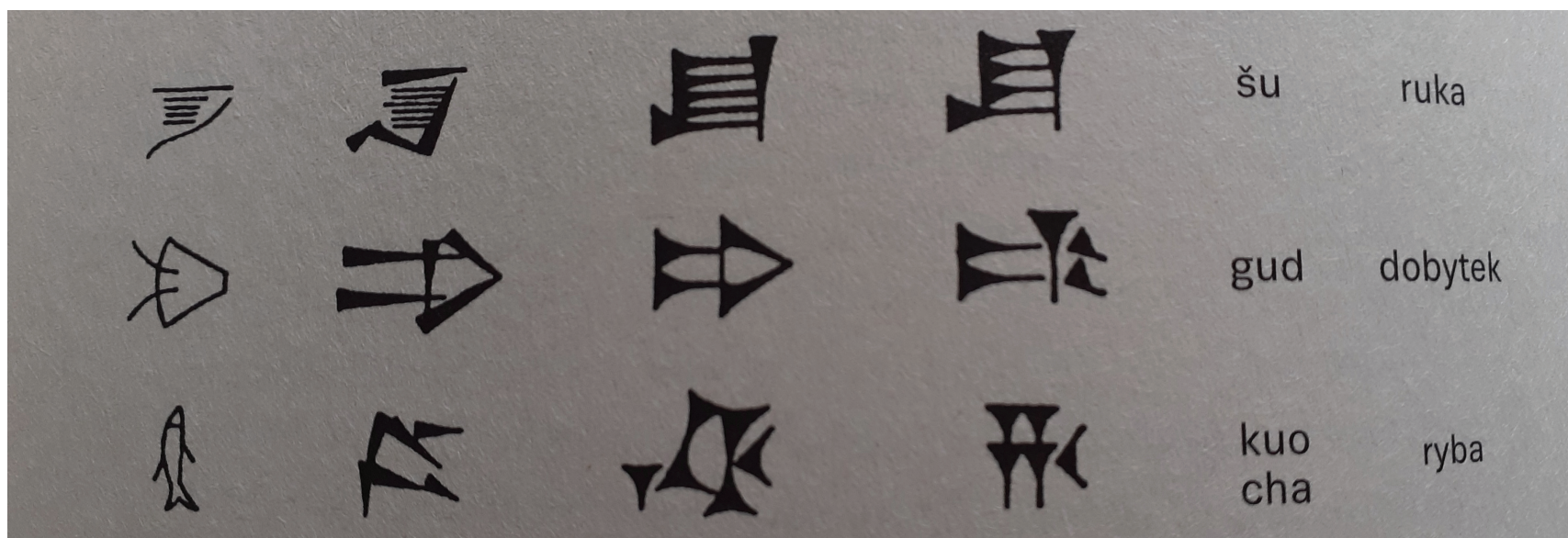
– egyptské hieroglyfy

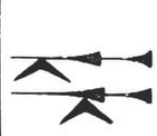

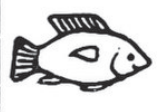

Písmo logografické

logogram – vyjadřuje slovo nebo jeho část nesoucí určitý význam

– klínové písmo (např. sumerské)

Srovnání vývoje od piktogramu přes ideogram k logogramu

	<i>Fish</i>	<i>Bird</i>	<i>Ax</i>	<i>Arrow</i>	<i>Bottle</i>
M E S O P O T A M I A					
					
					
E G Y P T					
					
					
C H I N A					
					

Písmo sylabografické (slabičné)

syllabogram – vyjadřuje slabiku konkrétního jazyka

– lineární písmo B (mykénská řečtina)

a	da	ja	ka	ma	na	pa	qa	ra	sa	ta	wa	za
e	de	je	ke	me	ne	pe	qe	re	se	te	we	ze
i	di		ki	mi	ni	pi	qi	ri	si	ti	wi	
o	do	jo	ko	mo	no	po	qo	ro	so	to	wo	zo
u	du	ju	ku	mu	nu	pu		ru	su	tu		

Písmo sylabografické (slabičné)

sylabogram – vyjadřuje slabiku konkrétního jazyka

– indická písma (např. staroindické devanagari)

क	ka	ख	kha	ग	ga	घ	gha	ङ	ṅa		
च	ca	छ	cha	ज	ja	झ	jha	ञ	ña		
ट	ṭa	ठ	ṭha	ड	ḍa	ढ	ḍha	ण	ṇa		
त	ta	थ	tha	द	da	ध	dha	न	na		
प	pa	फ	pha	ब	ba	भ	bha	म	ma		
य	ya	र	ra	ल	la	व	va				
श	śa	ष	ṣa	स	sa	ह	ha				
क्	k	का	kā	कि	ki	की	kī	कु	ku	कू	kū
कृ	kr̥	कृ	kṛ̥	क्लृ	kl̥						
के	ke	कै	kai	को	ko	कौ	kau				

Písmo sylabografické (slabičné)

sylabogram – vyjadřuje slabiku konkrétního jazyka

– japonská písma (hiragana, katagana)

あ _a	い _i	う _u	え _e	お _o
か _{ka}	き _{ki}	く _{ku}	け _{ke}	こ _{ko}
さ _{sa}	し _{shi}	す _{su}	せ _{se}	そ _{so}
た _{ta}	ち _{chi}	つ _{tsu}	て _{te}	と _{to}
な _{na}	に _{ni}	ぬ _{nu}	ね _{ne}	の _{no}
は _{ha}	ひ _{hi}	ふ _{fu}	へ _{he}	ほ _{ho}
ま _{ma}	み _{mi}	む _{mu}	め _{me}	も _{mo}
や _{ya}		ゆ _{yu}		よ _{yo}
ら _{ra}	り _{ri}	る _{ru}	れ _{re}	ろ _{ro}
わ _{wa}			を _{wo}	

ア _a	イ _i	ウ _u	エ _e	オ _o
カ _{ka}	キ _{ki}	ク _{ku}	ケ _{ke}	コ _{ko}
サ _{sa}	シ _{shi}	ス _{su}	セ _{se}	ソ _{so}
タ _{ta}	チ _{chi}	ツ _{tsu}	テ _{te}	ト _{to}
ナ _{na}	ニ _{ni}	ヌ _{nu}	ネ _{ne}	ノ _{no}
ハ _{ha}	ヒ _{hi}	フ _{fu}	ヘ _{he}	ホ _{ho}
マ _{ma}	ミ _{mi}	ム _{mu}	メ _{me}	モ _{mo}
ヤ _{ya}		ユ _{yu}		ヨ _{yo}
ラ _{ra}	リ _{ri}	ル _{ru}	レ _{re}	ロ _{ro}
ワ _{wa}				ヲ _{wo}

Písmo fonografické (hláskové)

fonogram – vyjadřuje hlásku/foném konkrétního jazyka

Egypt – některé hieroglyfy

Kartuše
královny
Kleopatry

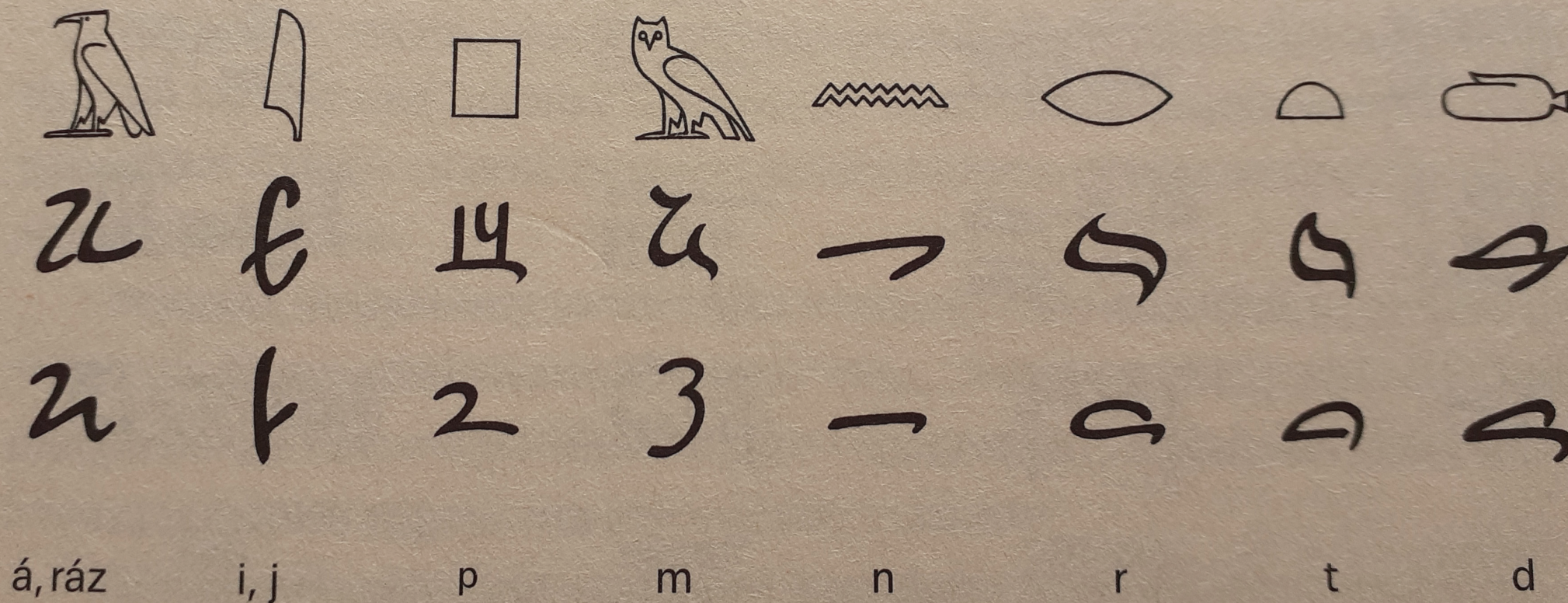

Označení pro ženský rod ○ ◐

Písmo fonografické (hláskové)

fonogram – vyjadřuje hlásku/foném konkrétního jazyka

Egypt – některé hieroglyfy

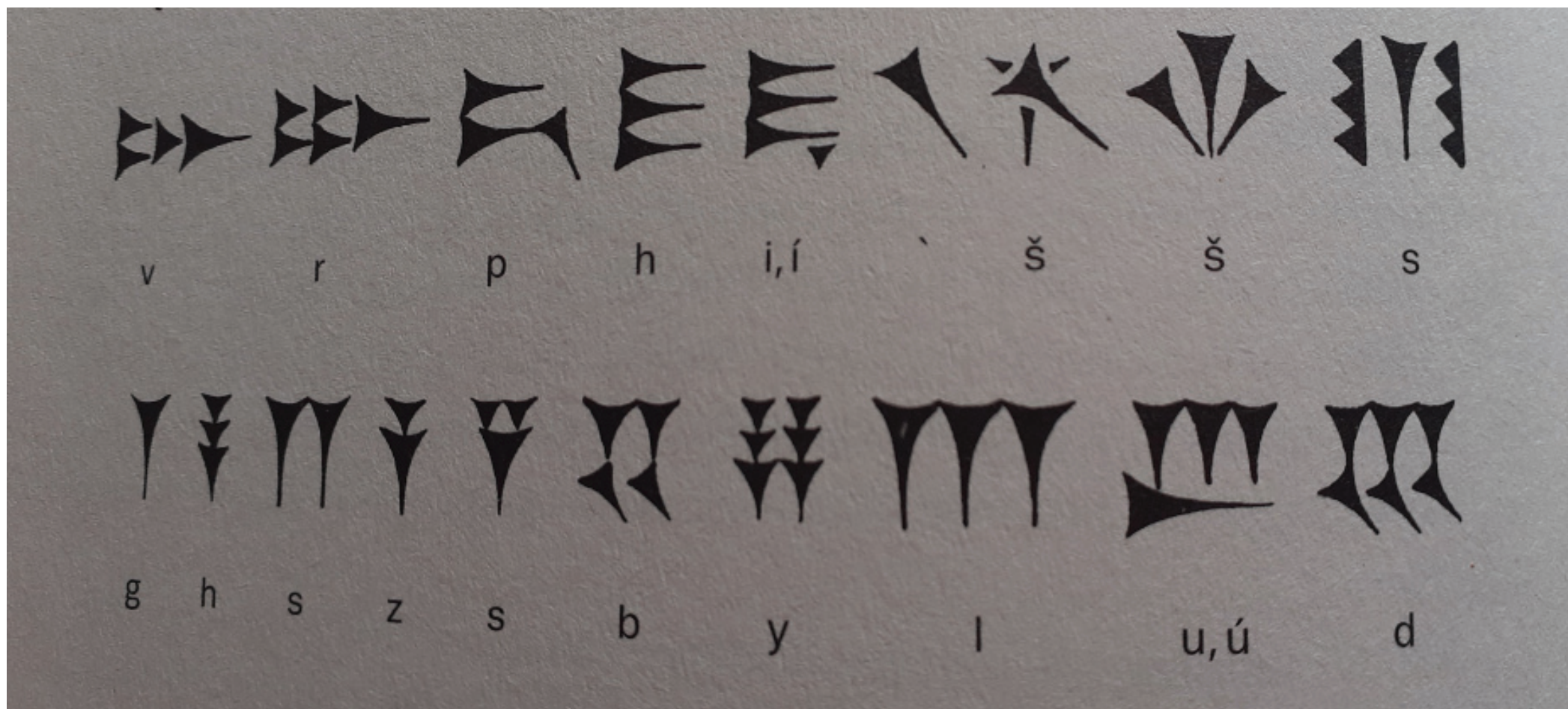

Hieroglyfické, hieratické a démotické písmo – fonogramy

Písmo fonografické (hláskové)

fonogram – vyjadřuje hlásku/foném konkrétního jazyka

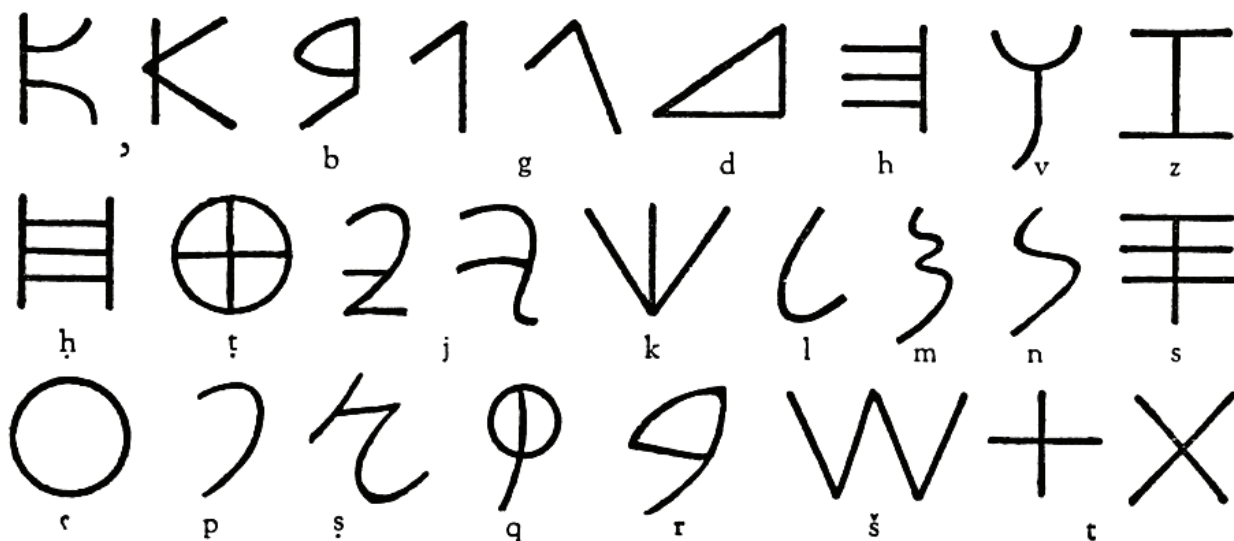
ugaritské klínové písmo

Písmo fonografické (hláskové)

fonogram – vyjadřuje hlásku/foném konkrétního jazyka

fénické písmo a alfabet

– vznik znaků na základě **akrofonie**:

znak pro BÉTH (dům) → znak pro písmeno B

znak pro MÉM (voda) → znak pro písmeno M

Písmo fonografické (hláskové)

fonogram – vyjadřuje hlásku/foném konkrétního jazyka

<i>znak</i>															
<i>původní význam</i>	‘aleph	beth	gimel	daleth	he	teth	jod	kaf	mem	nun	samech	‘ajin	sin	tau	waw
<i>foném</i>	ráz	b	g	d	h	t	j	k	m	n	s	ráz	š	t	w
<i>český význam</i>	vůl	dům	velbloud	dveře	okno	dobry	ruka	dlaň	voda	had	ryba	oko	zub	kříž	hák
<i>řecká alfabet</i>	A	B	Γ	Δ	E	Θ	I	K	M	N	Ξ	O	Σ	T	Υ
<i>latinka</i>	A	B	C,G	D	E		I,J	K	M	N		O	S	T	Y,V,U
<i>hebrejské písmo</i>															
<i>arabské písmo</i>															

Písmo fonografické (hláskové)

fonogram – vyjadřuje hlásku/foném konkrétního jazyka

alfabeta archaická

Písmo fonografické (hláskové)

fonogram – vyjadřuje hlásku/foném konkrétního jazyka

latinka archaická

△ A B C D E F
a b k, g d e f

I H I K L M
z h i k l m

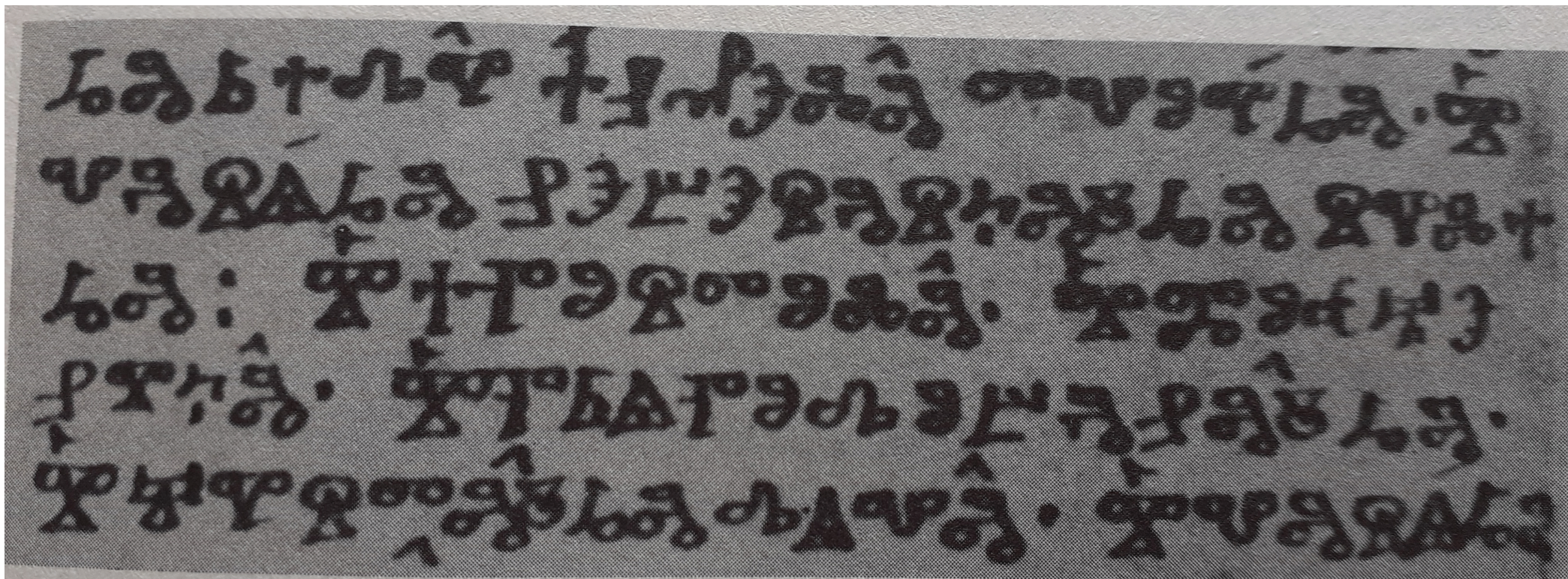
W V M O P Q R
m n o p q r

R S T U KS
r s t u ks

Písmo fonografické (hláskové)

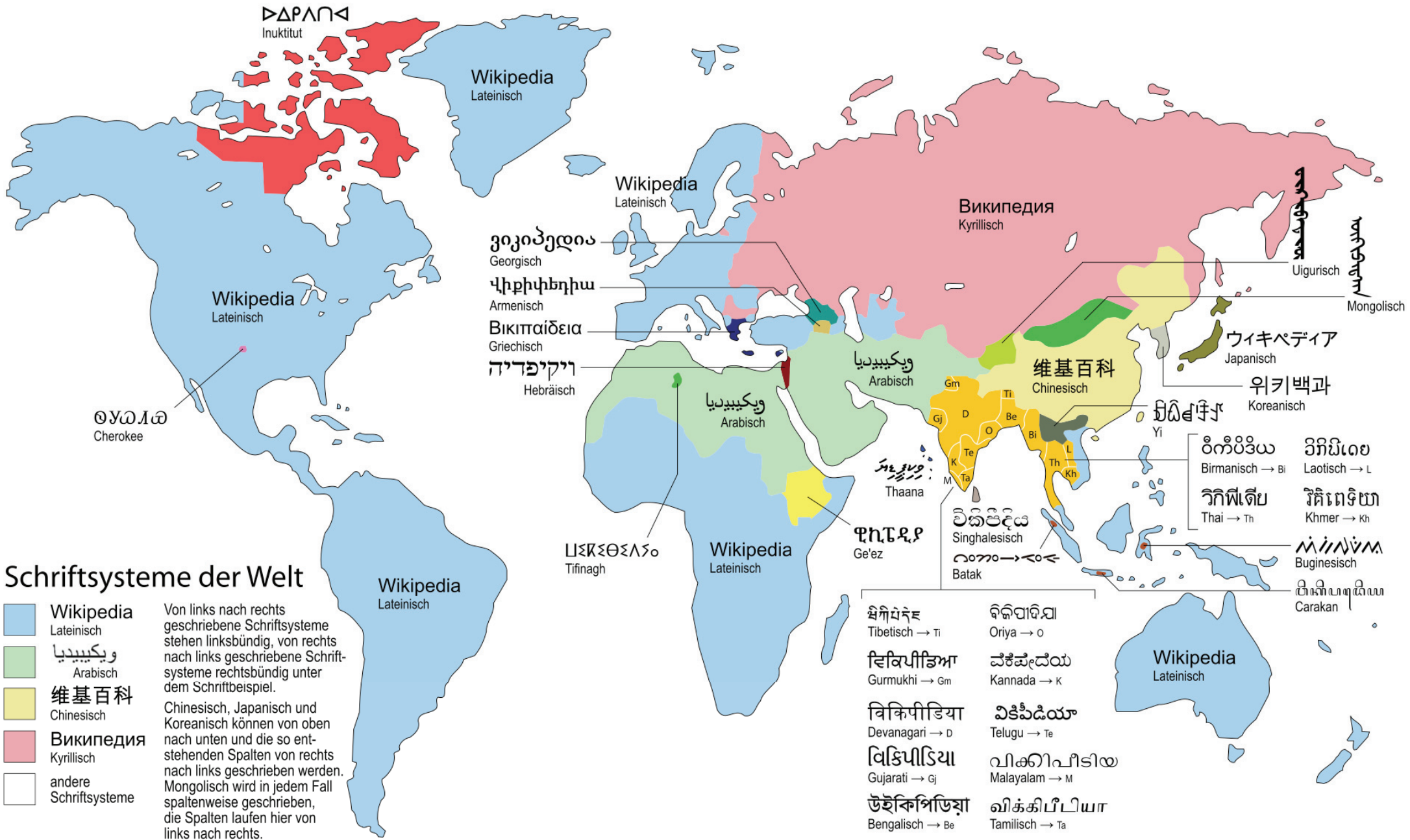
fonogram – vyjadřuje hlásku/foném konkrétního jazyka

hlaholice

Zografský kodex, přelom 10. a 11. století

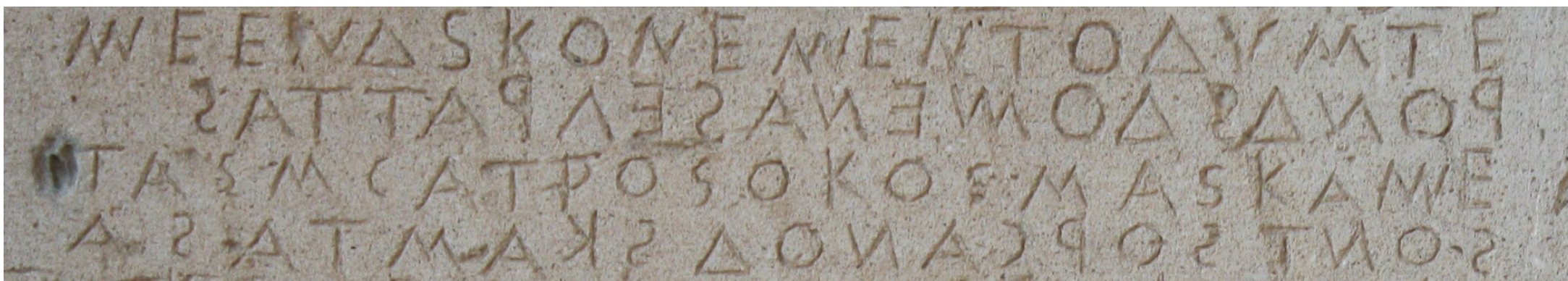
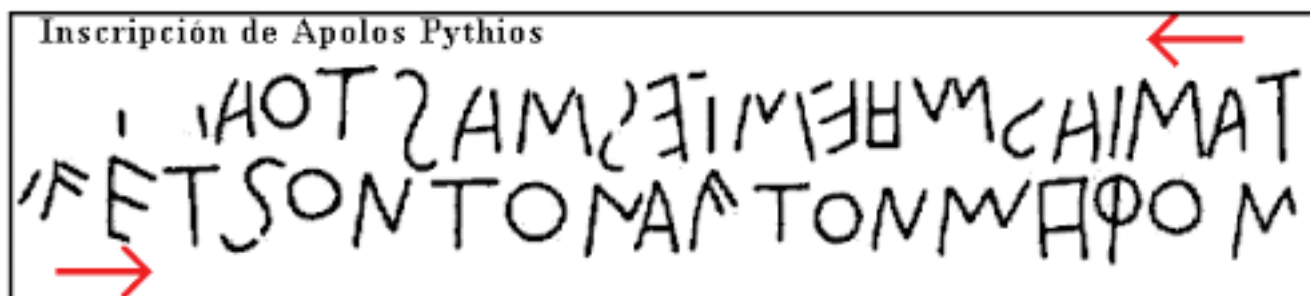
Písmo – dnešní stav

Písmo – směr psaní

- sloupce (řazeny vedle sebe ve směru zprava doleva nebo zleva doprava)
- zleva doprava
- zprava doleva
- bustrofedon

βουστροφηδόν = βούς „vůl“ + στροφή „otočení, obrat“ + -δόν „jako“
= „jako otočení vola při orbě“

Písmo – psací materiál

kámen

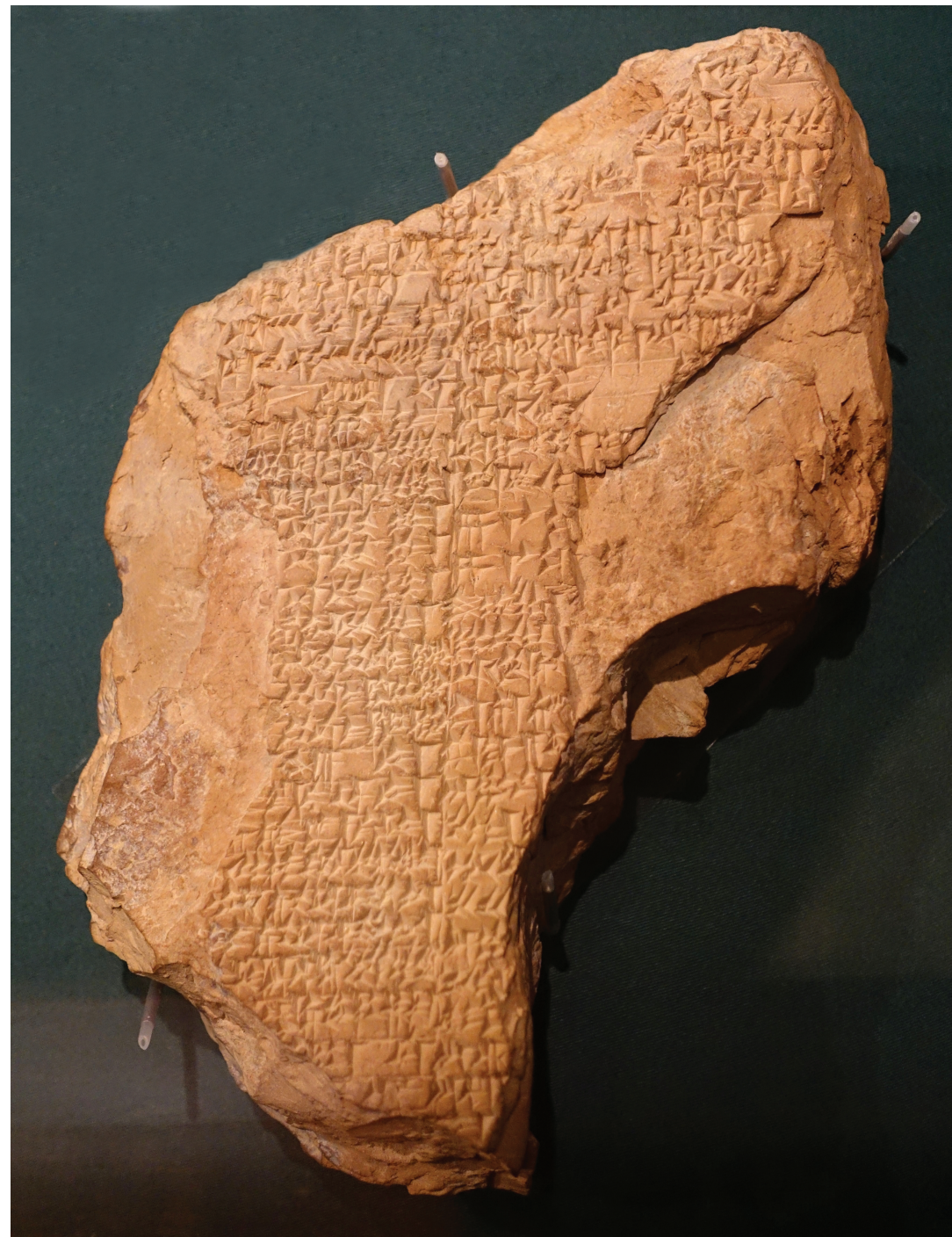
Rosettská deska, hieroglyfy +
démotické písmo + alfabet

runový kámen
germánské písmo futhark

Písmo – psací materiál

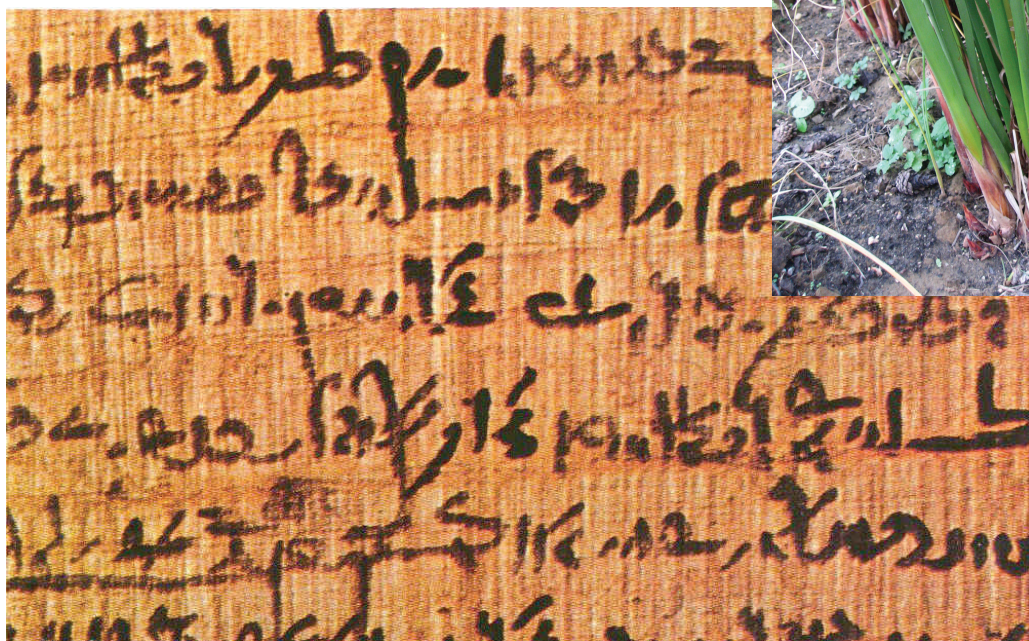
hliněná destička/tabulka

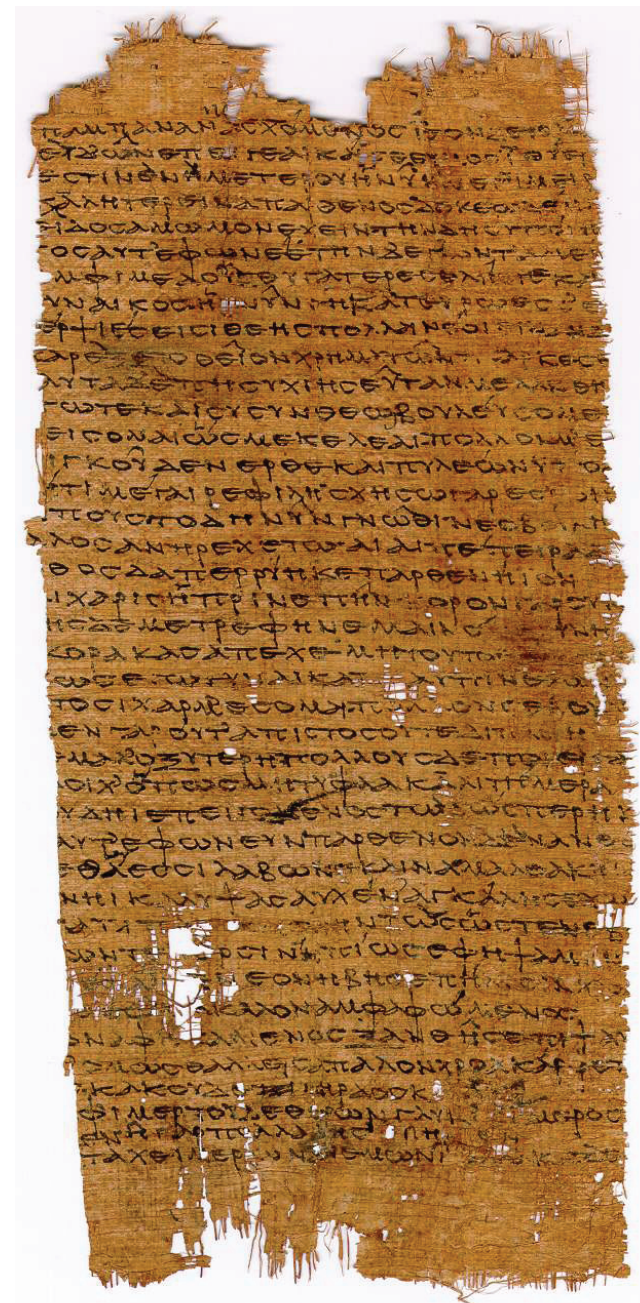
Písmo – psací materiál

papyrus

– z rostliny šáchor

staroegyptský text, hieratické písmo

řecký text, 1./2. stol.

Písmo – psací materiál

pergamen

– zvířecí kůže

Písmo – psací materiál

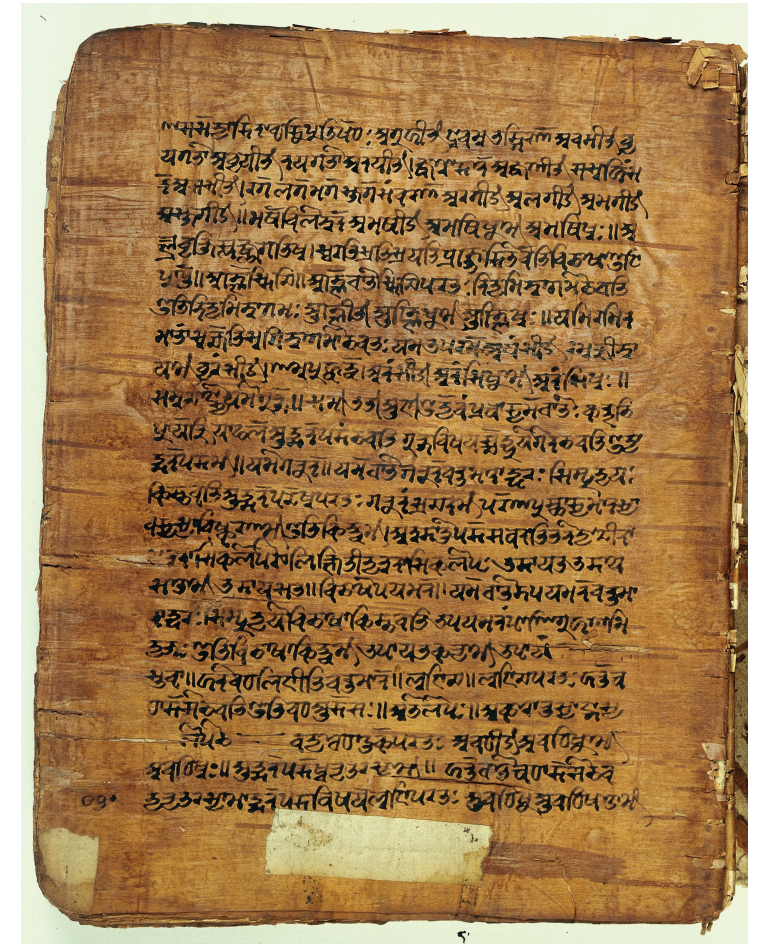
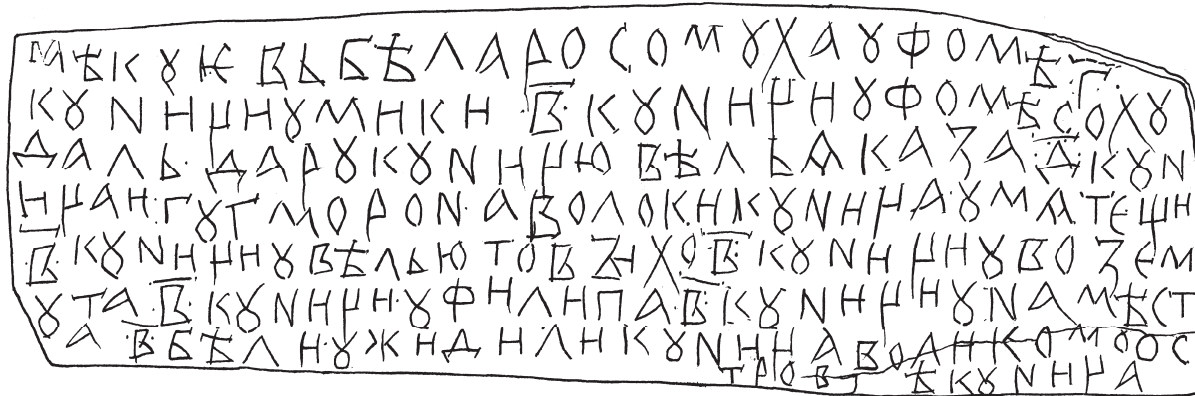
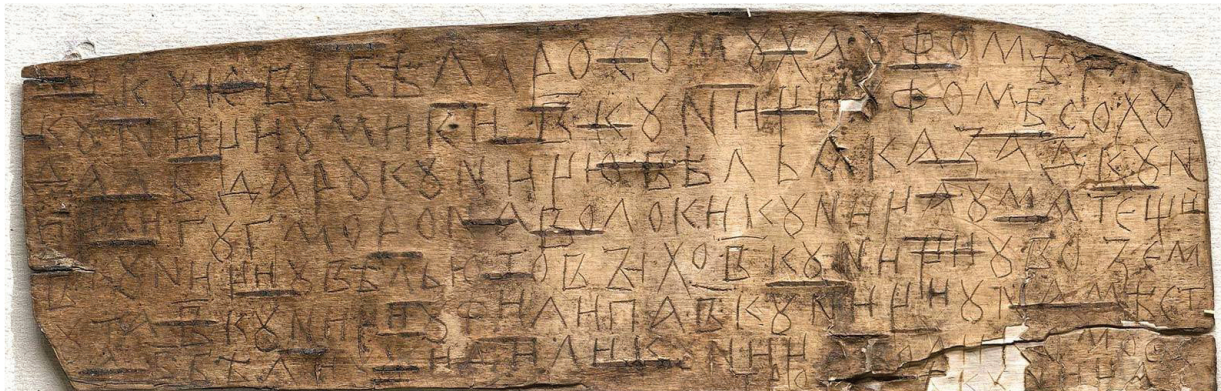
papír

Písmo – psací materiál

březová kůra

středověký Novgorod, 9.–15. stol., cyrilice

buddhistické texty
sanskrt, písmo brahmí

Písmo – psací pomůcka

rydlo, dláto (tesání)

razítko (klíny)

brk

štětec

tužka

Písmo – druhy podle vztahu k realitě nebo jednotkám jazyka

mnemogram

1 znak = 1 událost, skutečnost

piktogram (→ obrázkové písmo), **ideogram** (ideografické písmo)

1 znak = 1 idea/pojem, předmět

logogram (→ logografické písmo)

1 znak = 1 slovo, část slova

sylabogram (→ slabičné písmo)

1 znak = 1 slabika

fonogram (→ hláskové písmo)

1 znak = 1 foném

Písmo – grafémy + další prvky

1) diakritická (rozlišující) znaménka: dotvářejí výslovnost hlavního písmene

akut	´	trema	¨
gravis	`	makron	—
vlnovka/tilda	~	kroužek	°
háček	ˇ	ogonek	˛
breve	˘	čárka	,
tečka	.	cedila	˘

2) interpunkční (členicí) znaménka: strukturují text, signalizují vztahy mezi částmi věty, souvětí, větami

tečka	.	pomlčka	—
čárka	,	spojovník a rozdělovník	-
středník	;	výpustka	…
dvojtečka	:	uvozovky	„“ „“ ‘ ’ „” «»
vykřičník	! ;	závorky	() [] {}
otazník	? ;	lomítko	/

Principy pravopisu

1) fonetický

1 grafém ~ 1 hláska

č. *strom* [strom]

2) fonologický

1 grafém ~ 1 foném

č. *dub* [dup] /dub/, *sázka* [sáska] /sázka/

3) historický

podle historické výslovnosti

č. *mýt, mít* [mít] /mít/, *syn* [sin] /sin/
ang. *rite, write, right, wright* [rajt] /rajt/,
eye [a:j]

Transkripce, transliterace, grafém, graf

transkripce: přepis zvukové podoby jazyka pomocí písma
(přepis mluveného jazyka na psaný jazyk)

fonetická	[]	[smrt]	[dup]	[sáska]	[haŋka]
fonologická	//	/smrt/	/dub/	/sázka/	/hanka/

transliterace: přepis z jednoho písemného systému do jiného, např.

z alfabety do latinky (*βουστροφηδόν* → *boustrophēdón*)

z azbuky do latinky (*бустрофедон* → *bustrofedon*)

atp.

grafém: abstraktní jednotka, součást inventáře grafických znaků (písma): t

graf, alograf: konkrétní jednotka, použití grafému v konkrétním textu: t, T, ...

Písmo

hláskosloví

foném → fon, alofon

grafika/písmo

grafém → graf, alograf

Jazykové roviny

tvárosloví

morfém

→ morf, alomorf

znak (forma + význam)

neznak (jen forma)

hláskosloví

foném

→ fon, alofon

písmo

grafém

→ graf, alograf

Jazykové roviny a jejich jednotky

langue

morfém muž- „dospělý mužs. pohlaví“
-i „1. pád mn. čísla“

parole

(alo)morfy muž-, muš-
morf -i

foném /m/
/u/
/ž/
/i/

fon [m]
fon [u]
(alo)fony [ž] [š]
fon [i]

grafém m
u
ž
i

(alo)grafy m, M, *m*
(alo)grafy u, U, *u*
(alo)grafy ž, Ž, *ž*
(alo)grafy i, I, *i*

Základní dělení morfémů

lexikální muž- „dospělá osoba mužského pohlaví“

- pojmenovávají
- kořeny slov
- početnější a otevřenější množina

gramatické -i „1. pád mn. čísla“

- usouvztažňují
- gramatické kategorie, příp. jejich kombinace
- méně početná a uzavřenější množina

Druhy gramatických morfémů z hlediska formy

a. afix

– sufix: *žen-a*

– prefix: *do-jet*

– infix: lat. *vincō* „vítězím“ : *vīcī* „zvítězil jsem“

– cirkumfix: tmavý : *nejtmavší*

b. samostatné slovo: *budu zpívat, I will sing*

(c. usouvztažnění bez použití gramatických morfémů?
pořadím lexikálních morfémů: John loves Mary)

Znak

– „dohodou“ stanovený a potom závazný objekt, který při komunikaci zastupuje jiný objekt/jev

– bilaterální pojetí znaku (Ferdinand de Saussure: *Kurs obecné lingvistiky*, 1916):
znak má dvě složky:

označující / signifiant / akustický obraz / **forma** }
označované / signifié / pojem / **význam** } znak

příklady jazykového znaku:

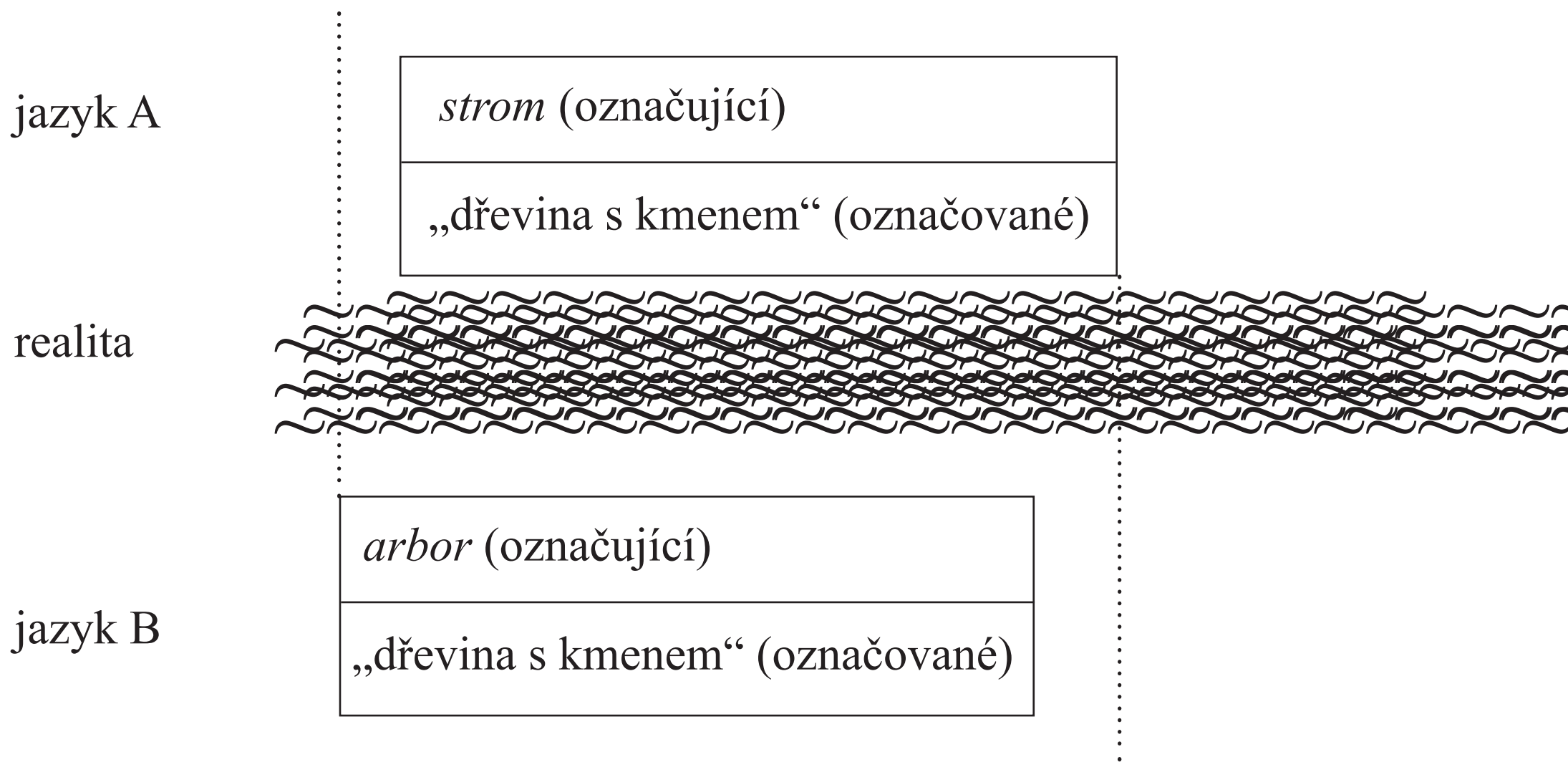
označující žen- (v č. slově *žena*)
označované „dospělý lidský jedinec ženského pohlaví“ } znak

označující -a (v č. slově *žena*)
označované 1. pád jednotného čísla } znak

-a (v č. slově *pána*)
2. pád jednotného čísla } znak

Znak

- obě složky znaku jsou abstraktní, psychickou záležitostí, uloženy v mysli
- vztah k realitě je nepřímý (znak zastupuje realitu)

Arbitrárnost znaku

– libovolnost spojení mezi celým jazykovým znakem a realitou:
= není žádný vnitřní důvod, proč je určitý úsek reality zastupovaný v jazyce právě tím a tím znakem a ne nějakým jiným

– libovolnost spojení mezi označujícím a označovaným:
= není žádný vnitřní důvod, proč by konkrétní označované mělo být vyjadřováno právě konkrétním označujícím

jazyk A

<i>sníh</i>	<i>voda</i>
„voda v pevném skupenství v podobě vloček“	„kapalina...“

jazyk B

<i>aput</i>	<i>mauja</i>	<i>masak</i>	<i>putak</i>

Sémiotika/sémiologie

- věda o znacích
- různě propracované znakové systémy:
 - dopravní značky
 - hry
 - znakový jazyk neslyšících
 - umělé jazyky
 - počítačové jazyky
 - lidový kroj
 - „jazyk zvířat“